

جایگاه دانش زیست محیطی زنان در توسعه پایدار شهری

حسین حاتمی نژاد

دکتر در جغرافیا

فاطمه جاهدی

کارشناس جغرافیا دانشگاه تهران

رهیافت توسعه پایدار به عنوان موضوع روز دهه آخر قرن بیستم از سوی سازمان ملل مطرح شد و به عنوان دستور کار قرن بیست و یکم در سطوح بین المللی، منطقه ای و محلی تعیین گردید. توسعه پایدار که نیازهای نسل حاضر را بدون از بین بردن توانایی نسلهای آینده جهت برطرف کردن نیازهایشان، برآورده می کند به عنوان یک هدف سیاسی در سال ۱۹۹۰ توسط آژانسهای بین المللی، دولتها و سازمانهای غیر دولتی مقبولیت زیادی یافت. با این حال سرعت و مقبولیت گسترش آن باعث تعجب افراد زیادی شده است که در بهترین حالت چیزی فراتر از یک مفهوم مبهم نیست و در بدترین حالت به عنوان وسیله ای برای استثمار دائمی کشورهای در حال توسعه در نظر گرفته شده است (Purvis and Grainger, ۲۰۰۴: ۳۲). همچنین مفهوم توسعه پایدار اشاره دارد به محدودیتها (نه محدودیتها مطلق) بلکه محدودیتهایی که به وسیله وضعیت کنونی تکنولوژی و سازمان اجتماعی روی منابع طبیعی و بوسیله قابلیت بیوسفر برای جذب اثرات فعالیتهای

مقدمه:

قرن ۲۱، قرن جامعه شهری در مقیاس جهانی است. ویژگی عصر ما، شهرنشین شدن جمعیت، افزایش جمعیت شهرها و به تبع آن توسعه شهرهای کوچک و بزرگ است. یکی از مهمترین دغدغه های ناپایداری فرایند ((توسعه)) کنونی به رشد شتابان شهرنشینی و شیوه زندگی مترادف آن در جهان باز می گردد. افزایش بی سابقه جمعیت به همراه نسبت روز افزون شهرنشینی، پیامدهای زیانباری برای زیستکره داشته است. تداوم این گونه شهرنشینی، به ویژه با شکل و کارکردی که در کشورهای جنوب دارد، بحران آفرین بوده و هشدار می بر برنامه ریزی شهری به روال کنونی است. حقیقت اینکه محیط زیست در سطح جهانی و ملی در معرض تهدیدهای جدی است و این تهدیدها از گرم شدن هوای زمین گرفته تا از دست رفتن تنوع زیستی و انواع آلودگی ها را شامل می شود. با بروز ضایعات زیست محیطی و کاهش سطح عمومی زندگی مردم به ویژه در جوامع شهری طی یکی دو دهه گذشته،

انسانی تحمیل می شود. اما تکنولوژی و سازمان اجتماعی هر دو می شود مدیریت شده و برای ایجاد دوره جدیدی از رشد اقتصادی اصلاح شوند (Dresner, 2002: 32). از منظر دیگر توسعه پایدار بطور ذاتی فرایندی متغیر است که در آن بهره برداری از منابع، مسیر سرمایه گذاری، جهت دهی گسترش تکنولوژی و تغییرات بنیادین همه در هماهنگی هستند و پتانسیلهای حال و آینده را برای برآورده کردن نیازها و خواسته های انسانی افزایش می دهد (Wheeler and Beatley, 2004: 57). بجاست با نگرش منطقی به محیط زیست ضمن بهره وری بهینه و مستمر از منابع طبیعی در جهت توسعه پایدار از سرمایه های ملی نسلهای آینده نیز حفاظت کنیم. بدیهی است یکی از راههای این امر گسترش آگاهیهای زیست محیطی است. در این زمینه از نقش کلیدی زنان نباید غفلت کرد. زنان به مثابه نیمی از جمعیت کشور، نقش محوری در خانواده ایفا می کنند. ارتقاء سطح آگاهی زیست محیطی زنان زمینه ساز رشد دیگر افراد خانواده خواهد شد و ارتقاء سطح آگاهی خانواده ها، ارتقاء سطح زیست محیطی جامعه را به دنبال خواهد داشت. از طرف دیگر زنان حیات بخش و پرورش دهنده انسان خاکی هستند و به علت همین طبیعت نهفته در وجودشان، طبیعت را بهتر درک می کنند و برای حفظ آن انگیزه بهتری دارند. به رغم مباحث منطقی که در جوامع آکادمیک در زمینه حفاظت از محیط زیست در جریان است، هنوز بسیاری از زنان، از اصول اولیه و ابتدایی مربوط به محیط زیست بی اطلاع هستند. بدین لحاظ با توجه به اهمیت موضوع، ضروری است اطلاعات زیست محیطی به روش مقتضی و با زبان ساده و قابل فهم در اختیار آنها قرار گیرد. بنابراین در این مقاله سعی شده است تا ضمن اشاره به نقش مؤثر ارتقاء دانش زیست محیطی زنان در زمینه توسعه پایدار شهری، آنان را برای ایفای نقش مهم تری در زمینه حفاظت از محیط زیست ترغیب نماید.

محیط زیست

محیط زیست عبارت است از محیطی که فرایند حیات را فرا گرفته و با آن بر هم کنش دارد. محیط زیست، از طبیعت، جوامع انسانی و نیز فضاهایی که با فکر و به دست انسان ساخته شده اند، تشکیل یافته است و کل فضای زیستی کره زمین، یعنی زیستکره را فرا می گیرد (بهرام سلطانی، ۱۳۷۱: ۱). در مراحل نخستین، قوانین طبیعی بصورت جدا از هم و مجرد شناخته و مطرح می شدند. انسان بتدریج متوجه این نکته حساس شد که نیروهای طبیعی در طبیعت نه به صورت جدا از هم، بلکه در قالب یک مجموعه و کل یعنی آنچه که بعدها سیستم طبیعت نامیده شد و به زبان اکولوژیک بدان عنوان اکوسفر اطلاق گردید، عمل می کند (فتیحی و فرمینی، ۱۳۸۲: ۵-۶).

آلودگی محیط زیست

پیش از پرداختن به موضوع آلودگی بهتر است تعریفی از واژه آلودگی و ماده آلوده کننده ارائه شود.

واژه آلودگی در واژه نامه ها، لغاتی از قبیل ناپاکی، ناخالصی، کثیفی و مضر بودن به چشم می خورد. می توان ماده آلوده کننده را چنین تعریف کرد: ماده آلوده کننده ماده ای است که در جایی قرار گیرد که بطور طبیعی نمی بایست آنجا قرار گیرد، یا دارای غلظتی بیش از غلظت طبیعی باشد، به نحوی که بر روی موجودات زنده اثر نا مطلوب بگذارد (عرفان منش و اقبونی، ۱۳۷۹: ۲). هر گاه انسان در طبیعت و عناصر اساسی آن یعنی آب، هوا، خاک، صوت و دما دخالت کند، به توازن موجود در آنها آسیب وارد می شود. تخریب و مداخله بشر در طبیعت تا اواخر قرن هیجدهم چندان بنیادی نبود، اما پس از آن، دغدغه بشر از شناخت طبیعت و سازش با آن به هجوم به طبیعت و گرفتن روزافزون موهبت های آن تبدیل شد (فتیحی و فرمینی، ۱۳۸۲: ۸). هر سرزمینی دارای استعداد های طبیعی مخصوص به خود است و زندگی و شیوه معیشت انسانی نیز در شرایط طبیعی، در چارچوب همین استعدادهای طبیعی شکل می گیرد.

به تدریج این امکانات بوجود آمد که با استفاده از برخی شیوه های فنی به توان طبیعی سرزمین، و در نتیجه بازدهی آن افزوده شود لیکن برای این افزایش بازدهی باید حد و حصری قائل شد، زیرا در غیر اینصورت هم منابع بکار گرفته شده و هم کل سیستم طبیعی که منابع جزئی از آن را تشکیل می دهند، در هم فرو خواهد ریخت (بهرام سلطانی، ۱۳۷۱: ۱۳۰). با توسعه و رشد شهرنشینی رابطه میان انسان و طبیعت مخدوش شده است.

در عصر حاضر شهرنشینان بخش عمده ای از منابع غیر قابل تجدید کره زمین را به مصرف می رسانند و در قبال آن از طریق تولید گرما، غبار، صدا، زباله، در مقیاس وسیع موجبات از هم گسیختگی شالوده برخی از اکوسیستم ها و ایجاد رابطه نا هماهنگ میان انسان و طبیعت را مهیا ساخته و محیط شهری را فاقد هر گونه خود تنظیمی طبیعی کرده اند بدین سان، افزایش باور عمومی مبنی بر تهدیدات زیست محیطی از یکسو و شناخت وضعیت موجود محیط زیست و ارزیابی ظرفیت و توان تحمل آن از سوی دیگر باید به عنوان اصول اساسی برنامه ریزی شهری و منطقه ای قرار گیرد (تولایی، ۱۳۷۳: ۱۱۵-۱۱۴).

در هر نقطه ای از جهان کوشش هایی که برای استفاده از ثروتها، استعدادها، قدرتی که در اختیار بشر است تا بیشترین رفاه راجهت انسان فراهم آورد، آشکارا به شکست انجامیده است. بحران زیست محیطی نمونه کاملاً مشخصی از این شکست ارائه می دهد (کامونر، ۱۳۸۲: ۱۸۰).

اقدامات جهانی برای آموزش و حفاظت محیط زیست

در پهنه جهانی به امر آموزش محیط زیست و حفاظت از آن بویژه در چند دهه اخیر توجه بسیاری شده است. نمونه آن کنفرانس های بین المللی متعددی است که در این زمینه برگزار شده است. بر پای اولین کنفرانس سازمان ملل در سال ۱۹۷۲ (استکهلم) درباره موضوع های زیست محیطی و تصویب بیانیه ۲۶ ماده ای محیط زیست انسانی که بر موضوع آموزش افراد در همه گروه های سنی در زمینه حفاظت از محیط زیست و تعادل بوم شناختی و ترویج پژوهش های علمی در جهت مسائل زیست محیطی تأکید دارد (فتیحی وفرمهینی، ۱۳۸۲: ۱۲). بیستمین سالگرد کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط زیست انسان مقارن است با کنفرانس سازمان ملل در مورد محیط زیست و توسعه که در اوائل ژوئن سال ۱۹۹۲ در ریودوژانیرو برگزار شد. این کنفرانس که مباحثات خود را بر مسائل مهمی مانند ضرورت تثبیت آب و هوا و حفظ تنوع زیستی سیاره خاکی متمرکز نمود. در این کنفرانس عنوان شد که همه نقاط جهان از نظر زیست محیطی به یکدیگر وابسته اند هیچ کشوری قادر نیست سرنوشت خود را از سرنوشت کل جهان جدا کند (براون و همکاران، ۱۳۷۲: ۱۱). حفاظت از محیط زیست در چارچوب عملکرد تشکیلاتی و سازمان یافته در ایران، پیشینه طولانی دارد. تاریخچه این مهم به اواسط دهه ۱۳۳۰ باز می گردد که با تشکیل (کانون شکار ایران)) گام نخستین برای حفاظت حیات وحش و نظارت بر اجرای مقررات مربوط به آن برداشته شد. سازمان حفاظت محیط زیست در سال ۱۳۵۰ تأسیس شد و با تصویب قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در سال ۱۳۵۳ نیز اختیارات قانونی و نقش سازمان در خصوص برنامه های رشد و توسعه ملی نیز افزایش یافت (فتیحی و فرمهینی، ۱۳۸۲: ۱۶). با استقرار نظام جمهوری اسلامی، اصل پنجاهم قانون اساسی به حفاظت از محیط زیست اختصاص یافت. مطابق این اصل، حفاظت از محیط زیست وظیفه ای همگانی است و هر گونه فعالیت مخرب آن ممنوع است (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۷: ۳۲). و تأکیدات برنامه سوم و چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که محیط زیست را در چارچوب سیاست های فرابخشی مورد مذاقه قرار داده است، حاکی از عزم ملی برای حفاظت از سرمایه زیست محیطی کشور است (متانی، ۱۳۸۴: ۹۵ - ۸۹).

توسعه پایدار و محیط زیست

با بروز ضایعات زیست محیطی و کاهش سطح عمومی زندگی مردم به ویژه در جوامع شهری طی یکی دو دهه گذشته، ره یافت توسعه پایدار به عنوان موضوع روز دهه آخر قرن بیستم از سوی سازمان ملل مطرح شد (موسی کاظمی محمدی

۱۳۸۰: ۹۶). امروزه اصطلاح مرکب ((توسعه پایدار)) در سراسر جهان کاربرد بسیار دارد لکن هنوز شمار اندکی از مردم معنای عمیق آن را درک می کنند و تعداد کسانی که می دانند که چگونه به آن دست یافت از این هم کمتر است (براون و همکاران، ۱۳۷۴: ۵). حقیقت اینکه محیط زیست کره ما از جهات مختلف تحت فشار شدیدی قرار گرفته است. به طوری که تأثیر انسان بر محیط زیست را می توان با معادله زیر به سادگی تشریح کرد:

تأثیر محیط زیست = انتخاب نوع فن آوری عادت مصرف (روش زندگی) مقدار تراکم جمعیت (دبیر سیاقی، ۱۳۸۳: ۲۱-۱۳).

کره زمین و جوی که آن را احاطه کرده است با تمامی کوهها، جنگلها و آبها و بیابانها و همه جانداران ساکن در آن در مجموع یک اکوسیستم هستند و مانند هر اکوسیستم دیگر از ظرفیت نگهداشت معینی برخوردار است و نمی توان هر تغییر دلخواهی در آن ایجاد کرد و هر اندازه که خواست بر آن فشار آورد و از آن بهره برداری نمود (لستر براون و همکاران، ۱۳۷۲: ۶). آنچه امروز از هموردی انسان با طبیعت بر جای مانده، چیزی نیست جز انفجار جمعیت، کاهش تنوع زیستی و آلودگی محیط زیست (درویش، ۱۳۸۴: ۱۷). اعتقادات بنیادی بشر این دگرگونی زیست محیطی را موجب شده است. در بینش انسان مرکزی بشر نسبت به جهان، انسان مهم ترین گونه حیوانی به شمار می رود و باید بر طبیعت سلطه داشته باشد (طراوتی و بهار، ۱۳۷۷: ۱۳). آلودگی محیط زیست هم اکنون پدیده ای است که همه عاشقان به طبیعت و دوستداران بشریت را به وحشت انداخته است. قبل از اینکه خیلی دیر بشود و بشر در لبه پرتگاه فنا یابدی قرار گیرد باید چاره ای اندیشید (لولان، ۱۳۷۳: ۲). از بدو پیدایش مشکلات زیست محیطی، حفاظت از محیط زیست نیز پدید آمده به مرور که مشکلات زیست محیطی دامنه وسیعتری به خود گرفت لزوم حفاظت از محیط زیست نیز بیشتر احساس شده و فعالیتها سازمان یافته تر شد. با شروع توسعه اقتصادی در قرون اخیر در نتیجه همگرایی توسعه و حفاظت، ایده توسعه پایدار مطرح شد (شکری، ۱۳۷۶: ۲). ایده پایداری ریشه در گذشته های دور تفکرات جنبشهای زیست محیطی دارد. رد پای مفهوم پایداری را در ادبیات جغرافیایی نیز می توان یافت. شاید بتوان گفت پایداری و مباحث آن بر ایند تفکرات جبر جغرافیایی و امکان گرایی است و این که لحاظ نمودن قوانین و محدودیتهای محیطی همراه با تفکرات بشر و دور اندیشی او می تواند به پایداری حیات انسان و اشکال فضایی ساخته شده و طبیعی کمک کند (شکویی و موسی کاظمی، ۱۳۷۹: ۱۲۴). راهبردهای کلان توسعه پایدار عبارت است از: کاهش مصرف منابع طبیعی و کارایی بیشتر در استفاده از آنها - کاهش تولید آلایندها و بازیافت بیشتر

ضایعات - حفاظت از نظام های حامی حیات و تولید بیشتر زیست توده (صرافی، ۱۳۸۰: ۳). همچنین توسعه پایدار به مفهوم اداره و بهره برداری صحیح و کارا از منابع طبیعی، منابع پایه، منابع مالی و منابع انسانی به منظور دستیابی به الگوی مصرف مناسب است (صدوق، ۱۳۸۰: ۱۴-۱۳). به طور کلی توسعه پایدار سه جنبه دارد: محیط، جامعه، اقتصاد. بهبود هر کدام از این سه مؤلفه جدای از یکدیگر نیست بلکه آنها در هم تنیده اند (مک اون، ۱۳۸۳: ۱۹).

توسعه پایدار شهری

تعریفی که می توان از توسعه پایدار شهری ارائه داد، این گونه است: توسعه ای که به نیازهای مردم شهر پاسخ گوید، اما بقا و دوام آن نیز تضمین گردد، و در عین حال آب، خاک و هوا - یعنی سه عنصری که برای حیات انسان ضروری است آلوده و بلا استفاده نگردد (برآبادی، ۱۳۸۳: ۴۴). توسعه پایدار شهری، پدیده ای است که دارای ابعاد پیچیده اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی می باشد. پایایی توسعه در یک جامعه شهری یعنی تأمین حد مطلوبی از رشد تولید اقتصادی و نرخ اشتغال، رفاه اجتماعی و محیطی سالم و پاک (معصومی اشکوری، ۱۳۷۹: ۱۳۷). همچنین پیتر هال (Peter Hall) توسعه پایدار شهری را چنین تعریف کرده است: شکلی از توسعه امروزی که توان توسعه مداوم شهرها و جوامع شهری آینده را تضمین کند (موسی کاظمی، ۱۳۸۰: ۱۰۴). از یک منظر دیگر توسعه پایدار شهری درصدد ایجاد تعادل بین جمعیت شهرهای

بزرگ و منابع موجود در آنهاست به طریقی که علاوه بر معضلات موجود بتواند مشکلات نسلی آینده را پیش بینی و حل نماید و از به خطر افتادن منابع آنها جلوگیری به عمل آورد (ضرابی، ۱۳۷۹: ۱۱۰). در حقیقت برای توسعه پایدار شهری و منطقه ای فرمول واحدی برای تمام کشورها بدست نیامده است و هر کشوری باید با توجه به شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شرایط اکولوژیکی خود، به دنبال معیارهای خاص توسعه پایدار باشد (مجتهدزاده، ۱۳۷۹: ۳۹).

نقش آموزش زنان در حفظ محیط زیست

از همان زمانی که توسعه پایدار برای نخستین بار در مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۹۸۷ به تصویب رسید، مفهوم موازی آموزش حمایت از توسعه پایدار مطرح شد. دو موضوع اصلی در گفتگوی بین المللی در زمینه پایداری عبارتند از: جمعیت و مصرف منابع. تصور بر این است که افزایش جمعیت و استفاده از منابع، آینده پایدار را به خطر می اندازد و آموزش هم با میزان باروری و هم مصرف منابع در ارتباط است. آموزش دادن زنان، میزان باروری و به تبع آن رشد جمعیت را کاهش می دهد. از راه کاهش میزان باروری و تهدید ناشی از جمعیت بیش از اندازه یک کشور، پیشرفت به سوی پایداری تسهیل می شود (مک اون، ۱۳۸۳: ۲۴). ارتباط بین آموزش و توسعه پایدار پیچیده است. بطور کلی پژوهش نشان می دهد که آموزش پایه، عامل اصلی توانایی کشورهای برای توسعه و دستیابی به هدفهای پایداری است. آموزش برای تغییر و اصلاح شیوه های زندگی زنان سودمند است. یک زن تحصیل کرده منزلت بیشتری بدست آورده و احساس لیاقت بیشتری می کند. یک زن تحصیل کرده مایل است که فرزندان کمتری داشته باشد و بدین ترتیب مراقبت بهداشتی بیشتری، برای آنان فراهم می سازد. آموزش دادن زنان زندگی عادلانه ای برای آنها و خانواده هایشان فراهم می سازد و توانایی آنان را برای مشارکت در تصمیم گیریهای اجتماعی و تلاش به منظور دستیابی به هدفهای پایداری را افزایش می دهد (همان منبع قبلی، ۲۷). در رابطه با کاهش نرخ رشد جمعیت سیاستهایی که جهت گیری آنها به سمت موضوعاتی چون کاهش فقر، بهداشت عمومی، آموزش و بهبود پایگاه زن است موفق تر خواهد بود. یکی از راههای بهبود پایگاه زنان انجام سیاست گذاریهایی است که پایگاه آموزش آنان را بهبود بخشیده و میزان ورود آنها رابه صفوف نیروی کار ارتقاء دهد (آجایی، ۱۳۸۱: ۲۵۹-۲۵۸). توسعه پایدار با تأکید بر رهیافت مشارکتی با حرکت از پایین و دو سویه، اگرچه در ابتدا ممکن است کارایی، آرمانی نداشته باشد، باعث افزایش توان اجتماعات در پاسخگویی به نیازهایشان و شرکت مردم در جریان توسعه است (ضابطیان، ۱۳۸۴: ۳۴).

منابع:

- ۱- آجایی، جان آسافو. اقتصاد محیط زیست برای غیر اقتصاددانان، مترجمان: سیاوش دهقانیان و زکریا فرج زاده، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، چاپ اول، ۱۳۸۱.
- ۲- اطیابی، سیده فریبا. زن و توسعه پایدار، چکیده مقالات همایش نقش زنان در توسعه پایدار، تهران: آزمون نوین، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- ۳- افشار، پروین. زن و توسعه پایدار، چکیده مقالات همایش نقش زنان در توسعه پایدار، تهران: آزمون نوین، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- ۴- کوچکیان، احمد. پیش نویس منشور جایگاه زن در فرایند توسعه کشور، تهران: انتشارات سوره مهر، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- ۵- برآبادی، محمود. توسعه پایدار شهری، ماهنامه شهردارها، سال ششم، ش ۶۱، خرداد، ۱۳۸۳.
- ۶- براون، لستر و همکاران. وضعیت جهان، ترجمه حمید طراوتی، تهران: نشر آروین، چاپ اول، ۱۳۷۲.
- ۷- براون، لستر و همکاران. اعلام حیاتی کره زمین، ترجمه حمید طراوتی، مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۷۲.
- ۸- بهرام سلطانی، کامبیز. مجموعه مباحث و روشهای شهرسازی جلد (محیط زیست)، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، چاپ اول، ۱۳۷۱.
- ۹- تولایی، سیمین. شهر و پیامدهای زیست محیطی آن، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال نهم، ش ۲، تابستان، ۱۳۷۳.
- ۱۰- حاتمی نژاد، حسین. سمینار درس توسعه پایدار شهری، رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری، مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.
- ۱۱- دبیر سیاقی، منوچهر. بحران محیط زیست، قزوین: انتشارات حدیث امروز، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- ۱۲- درویش، محمد. در آمدی بر ضرورت پایش پایداری زیست بوم، فصلنامه جنگل و مرتع، ش ۶۶، بهار، ۱۳۸۴.
- ۱۳- سلطانی، محمود. زنان و ضرورت مشارکت آنان در حفظ محیط زیست و توسعه پایدار، فصلنامه محیط زیست، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، ش ۲۹، سال ۱۳۷۸.
- ۱۴- شکری سرشکله، حسین. راهبردی زیست محیطی برای برنامه ریزی توسعه پایدار، پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی مدیریت محیط زیست، استاد راهما: مجید مخوم، دانشگاه تهران، دانشکده محیط زیست، ۱۳۷۶.
- ۱۵- شکوتی، حسین و موسی کاظمی محمدی، سعید مهدی. مؤلفه های اجتماعي - اقتصادی توسعه پایدار شهری، پژوهش موردی شهر قم، کتاب مجموعه مقالات اولین سمینار مدیریت توسعه پایدار در نواحی شهری، تبریز: شهرداری تبریز

چاپ اول، ۱۳۷۹.

۱۶- شیوایی، شیداوخت. زنان و توسعه پایدار (با تکیه بر محور اقتصاد)، چکیده مقالات همایش نقش زنان در توسعه پایدار، تهران: آزمون نوین، چاپ اول ۱۳۸۰.

۱۷- صدوق، محمد باقر. توسعه و توسعه پایدار، فصلنامه محیط زیست، ش ۳۶، سال ۱۳۸۰.

۱۸- صرافی، مظفر. بنیادهای توسعه پایدار کلاشهر تهران، دانشگاه شهید بهشتی، تیر ۱۳۸۰.

۱۹- ضابطیان، جعفر. اهمیت تشکلهای مردمی و غیر دولتی (NGO) در توسعه پایدار مناطق روستایی، کتاب مجموعه مقالات همایش چالشها و چشم اندازهای توسعه ایران، ناشر: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی، چاپ اول، ۱۳۸۴.

۲۰- ضرابی، اصغر. آینده شهرها: برنامه ریزی توسعه پایدار شهری، مجموعه مقالات اولین سمینار مدیریت و توسعه پایدار در نواحی شهری، تبریز: شهر داری تبریز، چاپ اول، ۱۳۷۹.

۲۱- طراوتی، حمید و ایافت، سید امیر. دستور کار ۲۱، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست با همکاری برنامه عمران ملل متحد، چاپ اول، ۱۳۷۷.

۲۲- طراوتی، حمید و بهار، فرزانه. شرایط بحرانی، سلامت انسان و محیط زیست، مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۷۷.

۲۳- عرفان منش، مجید و افیونی، مجید. آلودگی محیط زیست با آب، خاک، هوا، اصفهان: انتشارات اردکان، ۱۳۷۹.

۲۴- غازی، ایران و مختار ملک آبادی، رضا. نقش آموزش زنان در توسعه پایدار انسانی، مجله سپهر، دوره چهاردهم، ش ۵۴، تابستان ۸۴.

۲۵- فتحی، کوروش و فرمینی فراهانی، محسن. دانش زیست محیطی زنان برای توسعه پایدار، تهران: مرکز چاپ و انتشارات شهید بهشتی، چاپ اول، ۱۳۸۲.

۲۶- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (با رعایت اصلاحات سال ۶۸) شورای بازنگری قانون اساسی، نشر: اداره کل فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۷.

۲۷- کامونر، بیاری. انسان و محیط زیست، ترجمه بهروز دهزاد، تهران: انتشارات موج سبز، چاپ اول، ۱۳۸۲.

۲۸- کریمی، داریوش. بررسی نیازهای آموزشی زیست محیطی دانش آموزان، مملنان و زنان خانه دار در منطقه خاک سفید تهران، فصلنامه محیط زیست، ش ۴۰، ۱۳۸۲.

۲۹- گروه تدوین، زن و توسعه پایدار، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، چاپ اول، ۱۳۷۸.

۳۰- گلکار، محمد. توسعه پایدار

نیل به توسعه پایدار مستلزم هماهنگی و یکپارچگی امور زیست محیطی و برنامه ریزی توسعه در جهت بهکرد زیست اجتماعی، فرهنگی و انسانی است. به گونه ای که جدایی مستمر بین (انسان)، (محیط) و (توسعه) را از میان بردارد (حاتمی نژاد، ۱۳۸۴: ۱۲). در جامعه ای که به سوی دستیابی به توسعه پایدار و همه جانبه گام برمی دارد، بهره مندی از مواهب توسعه، از حقوق اصلی مردم آن جامعه محسوب می شود. در این رابطه انتظار می رود اقشار و گروههای مختلف جامعه در هدف نهایی فرایند توسعه که تحقق برابری، عدالت و رعایت کامل حقوق بشر می باشد سهیم باشند. آنچه مسلم است این است که نیمی از مجموعه دارایی های انسانی نزد زنان است و زمانی یک برنامه ریزی می تواند موفق باشد که بتواند با استفاده از این سرمایه انسانی از حداکثر بهره وری برخوردار گردد. لذا لحاظ توانمندیهای بالقوه زنان و بهره وری و به فعالیت درآوردن آن، نه تنها برای حفظ مصالح زنان مفید خواهد بود که مهم تر و حیاتی تر از آن حفظ مصالح جامعه است (اکوچکیان، ۱۳۸۳: ۱۱). برای رسیدن به توسعه پایدار که زنان نقش پر رنگی در آن داشته باشند لزوم شناخت توانمندی و استعدادها و رفع موانع و مشکلات که سد راه زنان گردیده از اهمیت ویژه ای برخوردار است (افشار، ۱۳۸۳: ۲۶۱). موضوع مشارکت زنان در برنامه های توسعه و محیط زیست که لازم و ملزوم یکدیگرند، یکی از مباحث تازه و در عین حال جدی کنفرانس محیط زیست و توسعه موسوم به "اجلاس زمین" در ریودوژانیرو پایتخت برزیل (۱۹۹۲) بود نکته در خور اهمیت این بیانیه اصل بیستم آن بود که بر مشارکت زنان تأکید داشت با این عنوان که ((زنان در چگونگی بهره برداری و توسعه زیست محیطی نقش حیاتی دارند از این رو مشارکت همه جانبه آنان برای دستیابی به توسعه پایدار ضروری است)) (سلطانی، ۱۳۷۸: ۵۹). جامعه بین المللی طرحهای اجرایی و میثاقهای متعددی را تصویب کرده که هدف آنها مشارکت دادن زنان در فعالیتهای توسعه به گونه ای کامل، سودبخش و برابر است خاصه استراتژیهای آینده نگر نایروبی برای پیشرفت زنان بر مشارکت در مدیریت زیست بوم ملی و بین المللی و مهار کردن تخریب محیط زیست تأکید دارد (طراوتی و ایافت، ۱۳۷۷: ۳۶۷). در همین رابطه دستور کار ۲۱ بر اهمیت یک خط مشی واحد در توسعه و مشارکت شهروندان در تصمیم گیریها شامل مشارکت زنان در تمام امور، ظرفیت سازی و مشارکت جهانی تمام ذینفع ها تأکید می کند (مولدان و بیلهارز، ۱۳۸۱: ۹). صاحب نظران توسعه پایدار اعتقاد دارند که یکی از مهم ترین راههای موجود برای حفظ محیط زیست ایجاد فرهنگ مناسب زیست محیطی و ترویج آن در جامعه است تا جایی که همه احاد کشور به تعبیر ماده ۵۰ قانون اساسی کشورمان حفاظت از محیط زیست را وظیفه عمومی خود تلقی کنند و از آن همانند اموال شخصی

خود مراقبت نمایند. بسیاری از اندیشمندان اعتقاد دارند که ترویج فرهنگ زیست محیطی در جامعه عمدتاً از طریق زنان آگاه و معتمد به نفس و توانمند میسر است، زیرا شکل گیری شخصیت آحاد جامعه از دامن مادران آغاز می شود و به علاوه زنان به لحاظ فطرت ویژه خود طبیعت را بهتر درک می کنند و برای حفظ آن انگیزه بیشتری دارند (فتحی و فرمهینی، ۱۳۸۳: ۳۷). زنان در سراسر جهان نقش بسیار تعیین کننده ای را در اداره امور خانواده، جامعه و سرزمین شان دارند و برای تسریع روند تغییر و تحقق هدفهای توسعه پایدار مسئولیت بسیار جدی و مهمی را می توانند بر عهده گیرند. زنان نخست باید به تأثیر و اهمیتی که دارند آشنا شوند و سپس بکوشند مدیریت ایجاد تغییر را بر عهده گیرند. زنان باید مدیریت مصرف جوامع را عملاً عهده دار شوند، مصرف را تغییر داده و این مهم را از خودشان آغاز کنند (مختاری، ۱۳۸۴: ۲۴).

سازمانهای غیر دولتی مخصوصاً سازمان های غیر دولتی زنان می توانند نقش مهمی را در تعمیم تفکر پایداری توسعه به خصوص در توسعه پایدار شهری داشته باشند (همان منبع قبلی: ۲۴). از دیدگاه اقتصادی توسعه پایدار همانا بالا بردن استانداردهای زندگی و کاهش فقر است که زن در این مقوله نقش بسیار مهمی دارد. تفکر و تصمیم گیری منطقی جنسیتی درباره محیط زیست و توسعه، مستلزم توجه خاص به مشارکت، نیازها و دیدگاههای زنان است (شیوایی، ۱۳۸۳: ۲۷۱). نتایج مشارکت زنان در امر توسعه پایدار را کاهش بار تکفل، تنظیم جمعیت و کنترل باروری، کاهش آلودگی محیطی و همچنین افزایش بهره وری می توان ارزیابی کرد (اطیابی، ۱۳۸۳: ۲۶۲). در ایران نیمی از جمعیت و نیمی از نیروی کار را زنان تشکیل می دهند ولی نقش آنان در پیشرفت و توسعه مدرن اجتماع، تا به حال متناسب با وزن جمعیتی آنان نبوده است. با آنکه بیش از ۳۰ سال از فعالیتهای حفظ محیط زیست در ایران و جهان نمی گذرد، توجه جدی به حضور زنان در عرصه حفظ محیط زیست ایران به یک دهه قبل بر می گردد. متأسفانه سهم بانوان در توسعه یا اندک است و یا آنکه هنوز هم جدی تلقی نمی گردد، این امر به این دلیل است که زنان شاید نسبت به تواناییها و قابلیت های خود و موفقیت هایی که برای آنان در صحنه اجتماع موجود است آگاهی نداشته باشند. شاید از این نظر آموزش زنان نسبت به حقوق و اختیارات قانونی شان، راهگشای بروز استعدادها و مشارکت آنان در امر توسعه و زندگی اجتماعی باشد (گلکار، ۱۳۸۲: ۱۳۸). با توجه به نقش مهم زنان خانه دار (مادران) در اشاعه و ترویج فرهنگ زیست محیطی، میزان آشنایی با مباحث زیست محیطی و افزایش آگاهی زیست محیطی آنها از اهمیت خاصی برخوردار می باشد (کریمی، ۱۳۸۲: ۷). همچنین باتوجه به اینکه در بسیاری از جوامع، از جمله جامعه ایرانی، زنان، نیمی از جمعیت

کشور را تشکیل می دهند می بایست بخشی از سرمایه گذاری کشور صرف بالا بردن توانمندیهای این گروه شود، تابتوان، از آن در زمینه های مختلف اقتصادی و فرهنگی در رسیدن به اهداف توسعه سود جست (دهقان نژاد، ۱۳۸۳: ۲۶۸). بنا براین تا زمانی که به زنان کشورمان به عنوان نیمی از نیروی انسانی در روند توسعه توجه کافی معمول نگردد تحقق توسعه پایدار آرزویی محال به نظر می رسد. زنان سهم ارزنده ای در صرفه جویی مصرف انرژی و کاهش ضایعات و استفاده مجدد از آن و همچنین مقابله با آلودگی هوا دارند و لذا ضرورت دارد که در برنامه های توسعه پایدار به نقش زنان و ارتقاء پایگاه آنها به عنوان مکمل اصلی در فعالیتهای توسعه توجه شود (گروه تدوین، ۱۳۷۸: ۱۲-۱۱). در حال حاضر یکی از مهم ترین اهداف گروه های طرفدار محیط زیست تبلیغ برای کاهش مصرف مواد و بررسی راههای کاستن از مصرف بی رویه منابع طبیعی است.

در این میان، نقش زنان در تغییر الگوی مصرف نقشی کلیدی و اساسی است. زنان معمولاً در مبارزه علیه نابودی منابع طبیعی پشتکار بیشتری داشته اند و حتی هنگامی که دیگران نا امید و بدبینانه کاری را رها کرده اند زنان ادامه دهنده آن بوده اند. زن به عنوان همسر، مادر، مدیر، برنامه ریز خانواده و کسی که نقش اصلی را در تنظیم خرید و چگونگی

مصرف به عهده دارد، و نیز به عنوان مربی، فرهنگ ساز نسل آینده و سرانجام به عنوان پیوند دهنده کودکان به خانه و جامعه می تواند نقش بسیار مهمی در تغییر الگوی مصرف و در نتیجه کاهش آلودگی داشته باشد (فتحی و فرمهینی، ۱۳۸۲: ۴۳-۴۲).

نتیجه گیری

نیمی از جمعیت جهان را زنان تشکیل می دهند. این گروه عظیم به لحاظ ارتباط مستقیمی که با گروههای دیگر اجتماعی دارند علاوه بر وظایف شخصی و خانوادگی می توانند بیشترین نقش را در حرکت اجتماعی از جمله حفظ محیط زیست و دستیابی به توسعه پایدار ایفا نمایند. لذا تا زمانی که به زنان کشورهای مختلف به عنوان نیمی از نیروی انسانی در روند توسعه پایدار توجه کافی نشود، تحقق توسعه پایدار شهری آرزویی محال به نظر می رسد. از این رو با آموزش و بالا بردن سطح سواد زنان و افزایش مشارکتهای آنان در مسائل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست محیطی می توان رشد و توسعه پایدار شهری را بالا برد. این امر در درجه اول نیازمند تغییرات اساسی در روند آموزش و فرهنگ زنان در جوامع مختلف است که در ادامه وضعیت فرهنگی و آموزشی زنان در راستای تحقق توسعه پایدار شهری مورد بررسی قرار گیرد.

- و محیط زیست در ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: احمد موقتی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.
- ۳۱- لولان، ابوجهان سوم و بحرمان محیط زیست، ترجمه فیروز عسگری، مشهد: دانشگاه فردوسی، چاپ اول، ۱۳۷۳.
- ۳۲- منانی، محمد علی. مجموعه قوانین برنامه اول، دوم، سوم و چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۴.
- ۳۳- مجتهد زاده، غلام حسین. معنی و مفهوم توسعه پایدار در مناطق شهری، کتاب مجموعه مقالات اولین سمینار مدیریت توسعه پایدار در نواحی شهری، تبریز: شهرداری تبریز، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- ۳۴- مک اون، رزالین. آموزش برای توسعه پایدار، ترجمه داریوش اکبری و کامران گنجی، تهران: انتشارات کبان مهر، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- ۳۵- موسی کاظمی محمدی، سید مهدی. توسعه پایدار شهری، مجموعه مقالات اولین سمینار مدیریت توسعه پایدار در مناطق شهری، تبریز: شهرداری تبریز، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- ۳۶- معصومی اشکوری، سید حسن. شهر فعال و مدیریت توسعه پایدار شهری، مجموعه مقالات اولین سمینار مدیریت توسعه پایدار در مناطق شهری، تبریز: شهرداری تبریز، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- ۳۷- مولندان، بدریج و بیلهارز، سوزان. شاخص های توسعه پایدار، ترجمه نشاط حداد تهرانی و ناصر محرم نژاد، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۱.
- Dresner, simon. 2002. the principle of sustainability, London, Earthscan.
- 39-Purvis, martin and Grainger, Alan. 2004. Exploring sustainable development (geographical perspective), London, Earthscan.
- 40-Wheeler, Stephen and Beatley, timothy. 2004. the sustainable urban development reader, New York, Routledge.

